

En ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften – massmedierna i säkerhetspolitiken

Installationsföreläsning – Högskolan i Halmstad 2007 03 23

”Politik och journalistisk” är ämnesbeteckningen på den professur som jag upprätthåller här på högskolan och som jag i dag har glädjen att ordentligt installeras i. Det känns därför naturligt att i denna korta installationsföreläsning försöka få med bägge leden i ämnesbeteckningen och då uppmärksamma de spänningar som uppstår när dessa teman möts. Rubrikförslag till denna föreläsning skulle inlämnas till programtrycket redan vid årsskiftet. Då var jag inte förutseende nog att inse att det givna, vid installationstillfället dagsaktuella ämnet för en reflektion över denna professurs ämnesbetäckning skulle vara Erik Fichtelius intervjufilmer med Göran Persson om de tio statsministeråren. Till dem får jag nu återkomma vid nästa undervisningstillfälle i politisk kommunikation.

Säkerhetspolitik är i stället det område jag valt för mötet mellan politik och journalistik. Och då särskilt den nya säkerhetspolitiken efter det kalla kriget och dess betydelse för journalistiken. Sedan det kalla krigets slut för snart 20 år sedan har synen på säkerhet och synen på mänskliga rättigheter, inklusive yttrandefriheten och därmed journalistiken utvecklats och utvidgats snabbt. Globaliseringen har präglat och präglar vår syn både på säkerhet och på mänskliga rättigheter.

Bredare säkerhet

Vi har fått ett bredare säkerhetsbegrepp där säkerhet och hot allt mindre handlar om militära konflikter och försvar av hemlandets territorium. I Sverige konstaterar försvarsplanerare att det inte längre finns några militära hot mot svenskt territorium. De nya hoten mot vår säkerhet är i stället klimat- och miljökriser, knappa energiresurser, organiserad brottslighet, epidemier, teknologisk sårbarhet och kulturella och religiösa spänningar i en värld med stora folkomflyttningar och flyktingströmmar. Där finns vår tids säkerhetspolitiska frågor. Det innebär också att säkerhetspolitiken rör sig från det lokala till det globala och från territorier till flöden.

Universella värden

Ända sedan den europeiska säkerhets- och samarbetskonferensens slutdeklaration i Helsingfors 1975 har mänskliga rättigheter betraktats vara en del av säkerhetspolitiken. I den s k Helsingforsprocessen har det blivit helt legitimt att se brister i mänskliga rättigheter som hot mot internationell fred och säkerhet. Några av oss tror att denna princip hade nog så stor betydelse för Sovjetväldets fall som USA:s militära upprustning under president Reagan på 1980-talet.

Under 1990-talet och de första åren på det nya årtusendet har vi också haft en diskussion om universella värden där vi här i Sverige och stora delar av västvärlden i stort hävdar att vår demokratisyn och mänskliga rättigheter gäller alla och inte bara är ett påfund för oss. Yttrandefrihet är en av de mänskliga rättigheterna och till yttrandefriheten hör den journalistiska friheten som alltså ska gälla överallt – i europeiska demokratier, islamiska

republiker i arabvärlden, urfattiga afrikanska bondesamhällen och asiatiska tillväxtekonomier, i Kina inte minst. Det är ett anspråk som inte har stått oemotsagt.

Säkerhetisering

Det bredare säkerhetsbegreppet och den globaliserade synen på mänskliga rättigheter har i vår del av världen över lag mötts med entusiasm och välkomnats med öppna armar. Men det är inte helt okomplicerat. När allt fler frågor och samhällsföreteelser blir säkerhetspolitik, ”säkerhetiseras” de också. Och det är inte bara ett nytt konstigt samhällsvetenskapligt begrepp utan har en innebörd som kan innebära obehagliga överraskningar.

I internationell terminologi kallas säkerhetspolitik ofta för ”high politics” vilket ska var något mycket finare än vardagslunken i riksdagsutskott och kommunala beslutsförsamlingar . Reglerna för hur vi sköter ett säkerhetspolitiskt problem är andra än de traditionella demokratiska regler som gäller för hanteringen av sociala frågor eller utbildningspolitik. Säkerhetspolitik handlar om nationens bestånd, om överlevnadsbetingelserna för våra värderingar och samhällssystem, om liv eller död. För att skydda oss mot säkerhetshot anser vi det berättigat att avsätta stora resurser och vidta utomordentliga undantagsåtgärder. Vi har ett väpnat försvar med allmän värnplikt, vilket innebär att staten har rätt att tvinga unga män (än så länge bara män och allt färre behövs, vilket skulle kunna vara ämnet för en framställning i sig) att avstå från civil utbildning och jobb under ett år för en ringa ersättning. Och under denna tid ska de också lära sig på ett effektivt och disciplinerat sätt bryta mot ett av våra grundläggande moraliska bud – att inte döda.

Med det bredare säkerhetsbegreppet ”säkerhetiseras” allt fler samhällsfrågor. De får högre dignitet och gör anspråk på att vara ”high politics” Resurserna för att hantera de nya säkerhetsfrågorna borde rimligtvis bli större än när dessa betraktades som vardagsproblem. Försvarskritiker och pacifister har oftast med entusiasm lärt sig omfatta det nya säkerhetsbegreppet i förhoppningen att det innebär en rimligare fördelning av resurser till arbete med tillvarons ödesfrågor än hittills.

Men det är kanske inte så enkelt. En ”säkerhetisering” av frågor om hot från klimatförändring, energibrist, organiserad brottslighet eller pandemier skulle visserligen inte automatiskt leda till att staten får rätt att inkalla medborgare och lära dem döda för att bekämpa de nya säkerhetshoten. Men om vi ska ta det bredare säkerhetsbegreppet på allvar, borde det innebära att vi nu anser ett antal centrala samhällsfrågor vara så viktiga att vi är beredda att avsätta väldiga resurser för att försvara oss mot dem, att tvångsinkalla både unga kvinnor och män för att under perioder helt ägna sig åt dem, att ingripa utan större kompensationsersättning mot företag och organisationer vilkas verksamhet nu kan kallas säkerhetspolitiskt relevanta och tvinga dem att underordna sig nationens säkerhetsbehov.

Så tillspetsat formulerat verkar den nya säkerhetspolitiken hittills inte ha utformats. I den meningen verkar inte ens tillskyndarna av det bredare säkerhetsbegreppet hittills ta ”säkerhetiseringen” på allvar. Men det kan förvisso komma att ske framöver.

Medier som säkerhetshot och säkerhetspolitiska aktörer

Om jag då vänder mig till det journalistiska benet i min professurs beteckning, så börjar det brännas.

Journalister och utgivare bekänner sig med stora ord och stort engagemang till den oinskränkta yttrandefriheten som en grundsten i ett demokratiskt samhälle. Men samtidigt har medier och journalister ganska lätt att underordna sig den nationella säkerhetens krav. Att avslöja militära hemligheter av grundläggande vikt – som exempelvis det egna landets krigsplanläggning – anses inte vara en bragd i undersökande journalistik utan ses i stället som spioneri. "Säkerhetiseringen" anses i sig legitim i synen på yttrandefriheten, även om det kan vara mycket omstritt vilken publicitet som verkligen kan skada det nationella säkerhetsintresset. När krig hotat, har också det nationella säkerhetsintresset vad gäller publicitet vidgats till att myndigheterna ingripit mot kritiska skildringar av statsöverhuvuden eller regeringschefer i stater som skulle kunna hota att angripa oss med våld. Torgny Segerstedt hade det som bekant inte lätt med sina beundransvärda kritiska uppgörelser med Hitler och den tyska nazismen i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning under de första åren av andra världskriget.

Med en bredare syn på hur vår säkerhet är hotad, måste logiskt sett alltmer publicistik bli säkerhetspolitik. Vad vi i tidningar, radio och TV framöver säger om klimatfrågor, energi, organiserad brottslighet och förödande epidemier, borde bli säkerhetsbevakning. Det innebär att frågorna om journalistik och säkerhetspolitik blir väldigt många fler än hittills.

Och just kring de nya, bredare, säkerhetshoten är nyhetsförmedlingen sannolikt snarare än ännu viktigare komponent än i den traditionella, på militära hot baserade säkerhetspolitiken. Medvetandet om hur allvarligt ett hot från epidemier eller miljöförstöring är, skapas i betydande utsträckning av medierna. I mediernas logik är nyheter om olyckor och faror lätta att prioritera och vinna läsare med. Medborgarnas uppfattning om vilka de breda hoten mot vår säkerhet är och hur allvarliga de är, skapas av varje nyhet om nya farsoter och miljökatastrofer.

I analyser av krigsrapportering brukar huvudslutsatserna vara att nyhetsmedier och journalister mycket lätt underordnar sig den starkare krigförande partens krav och världsbild och blir osjälvständiga megafoner för makten. Jag brukar i andra sammanhang hävda att denna mediekritik är överdriven. Men inom det bredare säkerhetsområdet är jag rädd att medielogiken driver fram en rapportering som lyssnar till de starkaste domedagsprofeterna bland experter och sätter samman nyhetsfragment på ett så hotande sätt som möjligt. Det då och då återkommande hotet från fågelinfluensan är ett extremt exempel. Själv har jag svårt att glömma kvällstidningsrubriker hösten 2005 som i svarta jättebokstäver kunde meddela att smittade flyttfåglar i natt skulle landa på Öland. Stämmningsläget var som om specialstyrkor från det gamla Sovjetunionen skulle luftlandsättas. Känsloerna piskades upp. Informationsinnehållet var desto mer osäkert, för att inte säga osant

Den optimistiske skulle kunna hävda att det ansvar som det innebär om dessa frågor "säkerhetiseras" kommer att leda till en kvalitetshöjning av journalistiken, med större eftertanke och ansvarskänsla. Säkerhetsargumentet skulle ge oss bättre journalistik. Låt oss hoppas det.

Men i grunden är jag rädd för det bredare säkerhetsbegreppet där nästan allt viktigt i ett samhälle blir säkerhetspolitik. Antingen trivialiseras säkerhetsbegreppet, vilket än så länge tycks vara fallet. Eller så leder den allt flitigare säkerhetiseringen till slut till en hårdkontrollerad säkerhetsstat. Principiellt känns det olustigt om rapporteringen om brottslighet och epidemier framöver ska utvärderas som säkerhetspolitisk bevakning och komma under säkerhetiseringens villkor. Nyhetsvärderingen kring fågelinfluensan blir inte

längre en fråga för medieanalys och mediekritik. Den ska då också värderas i ett säkerhetsperspektiv. Kvaliteten på upphetsad och skrämmande nyhetsförmedling ska inte längre bara bedömas utifrån etiska utgångspunkter utan säkerhetspolitiska. Det känns inte bra.

Exemplet med Muhammedkarikatyrerna

Den stora striden för ett år sedan om de danska Muhammedkarikatyrerna ställer frågorna på sin spets. Här var det inte bara mediernas rapportering av ett visst problem som blev en säkerhetsfråga. Själva journalistiken i en tidning var säkerhetsproblemet. Satirisk publicering blev inte bara en fråga om förtal utan utgjorde i sig en säkerhetskonflikt. Och till skillnad från den gamla säkerhetspolitikens förtalsresonemang som berörde faran med att tala illa om främmande staters ledare och deras avsikter, fick vi här en säkerhetskonflikt kring kultur och religion som genom en globaliserad mediespridning berörde stora folkgrupper i olika länder som uppfattade sig som eller uppvigglades till att känna sig kränkta.

Att detta var en säkerhetspolitisk fråga stod snart klart, när svenska och nordiska ambassader och affärsintressen i islamiska länder angreps. Utrikesdepartementet ingrep och förmådde en webbadministratör att förhindra att teckningarna spreds på Internet av Sverigedemokraterna. Utrikesministern avgick bl a efter beskyllningar att vara ansvarig för tilltaget.

Politiskt fick vi en engagerad ideologisk debatt om yttrandefrihet och ansvaret för rapportering vid hot. Ståndaktiga liberaler fick ett symboliskt exempel på hur vi inte får låta rädsla för terrorism och hänsyn till dunkla, hotande krafter inskränka på våra grundläggande fri- och rättigheter. Chefredaktörer och ansvariga utgivare som avstod från att visa bilderna utmålades som fega och krypande och för att utöva självzensur som under andra världskrigets transportförbud.

Mer eller mindre samhällsbevarande debattörer beskyllde i stället Jyllands-Posten för att vara en medveten provokatör som mer uttryckte dansk främlingsfientlighet än stod för liberala upplysningsideal. Yttrandefriheten skulle framför allt vara den svages vapen mot den starke men här slog etablissemang i väst mot de invandrare och den muslimska värld som redan ligger. Och det blev en särskild säkerhetsrisk när den svage till yttermera visso har terrorismen som vapen.

De nya säkerhetshoten kan enligt min bestämda uppfattning inte vara skäl till ny lagstiftning som skulle inskränka yttrandefriheten. Det är bekymmersamt, när muslimska statsledningar gjort framstötter både i FN och mot EU om lagreglerat skydd mot religiöst förolämpande framställningar, något slags hädelseparagrafer. Och det är än värre att detta möttes med förståelse av såväl FN:s dåvarande generalsekreterare som EU:s utrikespolitiska talesman.

Att bestämt säga nej till förbud och nya lagar som tar hänsyn till nya säkerhetspolitiska förutsättningar är emellertid ingen enkel lösning. I stället för lagar behövs mer etik och politiskt omdöme som styr publiceringsbeslut. Och det är en ännu svårare sak.

När medierna ställs att rapportera och värdera hot om nya epidemier, måste de kunna visa att de försöker skaffa sig verklig kunskap i ett förvirrat informationsläge där ofta inte heller experter vet vad de talar om. Just i sådana lägen – när osäkerhet och rädsla är som störst – ställs de verkliga kraven på nyhetsledningar att efter eget omdöme förmedla nyheter och kunskaper.

En ansvarig hållning

I ett demokratiskt samhälle måste det vara lagligt tillåtet att publicera bilder som de danska

karikatyrerna. Däremot är det lika rimligt – ja, som jag ser det, än rimligare - att hävda att det är olämpligt. Jag själv behöver ju inte offentliggöra något uselt, olämpligt eller förhatligt för att ändå värna rätten för andra att göra det. Det är både respektabelt och nödvändigt att kunna provocera makt och förställningsvärldar vi betraktar som villfarelse. I ett demokratiskt och pluralistiskt samhälle är det ett uttryck för tolerans och samhörigheten att kunna driva också med det mest heliga. Men en provokation mot Muhammed i en stor nordisk tidning i dag är inte en utmaning av makten i vårt eget land eller en skarp satir över våra egna majoritetsvärden och beteenden utan en drift med de svaga och deras trosföreställningar. Den är utstötande, inte inkluderande.

Det är min erfarenhet och lärdom efter mer än 30 års verksamhet i journalistik om politik att de bästa redaktionella besluten fattas efter avgöranden från fall till fall. Det kan låta som en äventyrlig hållning, särskilt när det rör sig om säkerhetspolitik. Men det är redan så det fungerar. De etiska regler för press, TV och radio som journalister och utgivare gemensamt formulerat utan statlig inblandning och där efterlevnaden prövas av allmänhetens pressombudsman, pressens opinionsnämnd och granskningsnämnden för radio och TV omfattar förvisso en rad detaljerade spelregler som det ibland t o m kan vara motiverat att ifrågasätta. Men viktigast är den portalparagraf som ålägger alla, journalister och utgivare, att som det heter inta en ansvarig hållning inför den publicistiska uppgiften. Där ligger allvaret.

Alltså och till slut:

Som gammal chefredaktör för Dagens Nyheter är jag tillräckligt liberal för att vara ordentligt bekymrad och orolig över vad det bredare säkerhetsbegreppet kan få för konsekvenser för yttrande- och tryckfriheten i längden.

Som gammal direktör för Utrikespolitiska Institutet är jag fullt medveten både om betydelsen av de nya säkerhetshoten och om behovet av att se över säkerhetspolitikens förutsättningar.

Som professor i politik och journalistik med uppgift att analysera både politikens och journalistikens krav tror jag att eget ansvar och självreglering både är den enklaste och mest komplicerade lösningen på frågan om mediernas roll i den nya säkerhetspolitiken.

”En ansvarsfull hållning inför den publicistiska uppgiften” är den rimligaste ledstjärnan för journalister och medieföretag i ett demokratiskt samhälle. Varje ansvarig utgivare har och ska ha en mycket stor frihet att välja vad hon vill se publicerat i sin tidning och på sin hemsida eller sänt i sitt radio- eller TV-program. Men vad hon är skyldig att skildra bestämmer hon själv. Det är ett fruktansvärt ansvar som kräver omdöme, kunskaper, empati och sanningslidelse. Varje tidningsläsare och TV-tittare kan dagligen ställa frågor om hur det egentligen står till med efterlevnaden och ansvarstagandet. Men det finns inget bättre system i en demokrati. Det borde vara varje utgivares skyldighet att dagligen tänka över vad det innebär och begrunda sina tillkortakommanden. Inte bara för att allt nu kan kallas säkerhetspolitik.

ANDERS MELLBOURN